

УДК 304.4 (477)

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.307949

КОЛОНІАЛЬНА, ЕТНОЦЕНТРИСТСЬКА ТА ЕТАТИСТСЬКА ПАРАДИГМИ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРНОЮ СПАДЩИНОЮ В УКРАЇНІ

Роман ДОДОНОВ

orcid.org/0000-0003-1598-499X

доктор філософських наук, професор,

директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

Анотація. Стаття присвячена узагальненню світоглядно-філософських підстав управління культурною спадщиною України. Доводиться, що ідентифікація об'єктів культурної спадщини та їх творців не залишається константою ані в просторово-політичному, ані в хронологічному вимірах. Це – процес, а не стан, і процесуальна сутність вимагає виокремлення певних етапів, стадій, розгортання явища, що досліджується. Кожному етапу відповідає певна парадигма управління історико-культурною спадщиною. В роботі називаються та описуються такі парадигми, як колоніальна, етноцентрична, етатична. Колоніальна парадигма впливає з неповноцінності української культури, нездатності українців створити свою державу. Сьогодні вона остаточно відійшла в минуле, зберігаючись хіба що у хворій свідомості російських неоімперців. Натомість етноцентрична та етатична парадигми співіснують у вітчизняному гуманітарному просторі та конкурують між собою. Ця конкуренція є наслідком зіткнення двох суперечливих тенденцій, одна з яких орієнтована на традиціоналістські, а друга – на універсалістські цінності. Відповідно перший підхід передбачає суворий відбір претендентів на визнання як «українських» творців культурної спадщини, заснований на принципах етнічної чистоти, мовної досконалості, незалученості до імперсько-радянсько-російського наративу. Другий підхід відштовхується від міжнародних норм, постмодерністської методології плюральності і необхідності розширення історичного пантеону. Загальносвітова тенденція відмови від гранд-наративів передбачає поступовий перехід до постнаціональних цінностей з «широким» підходом до ідентичності культурної спадщини. Військова агресія з боку росії загальмувала в Україні вказаний перехід і тимчасово підсилила позиції прихильників етноцентричної парадигми, повернувшись в умовах війни до виявлення «своїх» та «чужих». Водночас етатична парадигма є свідченням не слабкості, а сили нації, і саме на ній має ґрунтуватися управління культурною спадщиною.

Ключові слова: Україна; спадщина; управління культурною спадщиною; парадигма; гранд-наратив; постмодернізм.

COLONIAL, ETHNOCENTRIC AND ETATIC PARADIGM OF CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT IN UKRAINE

Roman DODONOV

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

Director of Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Annotation. The article is devoted to the generalization of the worldview and philosophical foundations of the management of the cultural heritage of Ukraine. It is proved that the identification

© Додонов Р.

of cultural heritage objects and their creators does not remain constant either in the spatial-political or chronological dimensions. This is a process, not a state, and the procedural essence requires the identification of certain stages, stages, and the unfolding of the phenomenon under investigation. Each stage corresponds to a certain paradigm of historical and cultural heritage management. The work names and describes such paradigms as colonial, ethnocentric and etatic. The colonial paradigm stems from the inferiority of Ukrainian culture, the inability of Ukrainians to create their own state. Today, it has finally receded into the past, remaining only in the sick consciousness of Russian neo-imperialists. Instead, ethnocentric and etatic paradigms coexist in the domestic humanitarian space and compete with each other. This competition is the result of the clash of two conflicting tendencies, one of which is oriented towards traditionalist and the other towards universalist values. Accordingly, the first approach involves a strict selection of applicants for recognition as 'Ukrainian' creators of cultural heritage, based on the principles of ethnic purity, linguistic perfection, and non-involvement in the imperial-Soviet-Russian narrative. The second approach is based on international norms, the postmodern methodology of pluralism and the need to expand the historical pantheon. The global trend of abandoning grand narratives implies a gradual transition to post-national values with a 'broad' approach to the identity of cultural heritage. Military aggression by Russia slowed down the indicated transition in Ukraine and temporarily strengthened the position of the supporters of the ethnocentric paradigm, returning in the conditions of war to the identification of 'own' and 'foreign'. At the same time, the etatic paradigm is a testimony not to the weakness, but to the strength of the nation, and it is on it that the management of cultural heritage should be based.

Key words: Ukraine; heritage; cultural heritage management; paradigm; grand narrative; postmodernism.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що культурна спадщина є однією з фундаментальних підстав ідентичності народу. Під культурною спадщиною в даному разі розуміється сукупність успадкованих соціумом від попередніх поколінь культурних цінностей, результат духовної і матеріальної діяльності. Дбайливе ставлення держави до пам'яток культурної спадщини сприяє консолідації, злагоді, стійкості нації. Це в свою чергу передбачає цілеспрямовані заходи держави щодо управління спадщиною, її дослідження, примноження, захисту, популяризації тощо. При цьому управлінські дії мають ґрунтуватися на певній світоглядно-філософській платформі, яка б відповідала загальній стратегії та ідеології суспільного розвитку.

Багато практичних питань з ідентифікації об'єктів культурної спадщини, що постали останнім часом, неможливо

вирішити без звернення до фундаментальних уявлень та узгоджених міжнародних стратегій. Так, наприклад, після російської анексії Криму в судовому порядку вирішувалась доля «скіфського золота», що експонувалось в європейських музеях. Колекція охоплювала експонати з шести українських музеїв та історико-культурних заповідників. У вересні 2014 р. в Україну повернулися ті артефакти, що раніше зберігалися в музеях материкової частини України, в той час як на решту – «кримську» частину – претендувала РФ. Справу розглядав амстердамський суд, оскільки археологічний музей Алларда Пірсона, що останнім приймав виставку та мав її повертати господарю, знаходиться в Амстердамі. Виникла колізія, яка вимагала чіткої юридичної норми щодо належності рухомої історичної спадщини або державі, або регіону. З урахуванням

того, що останній не є суб'єктом міжнародного права, а, за українським законодавством, усі експонати перебувають у власності держави (музеї ж є лише тимчасовими розпорядниками, що діють від імені держави), а також спираючись на Конвенцію ЮНЕСКО від 1970 р., згідно з якою «кожна суверенна держава має право вивозити або не вивозити, забороняти відчуження та повертати з експонування будь-які культурні цінності, якщо вважає такі дії незаконними» [18], у 2016 р. суд ухвалив рішення повернути колекцію в Україну – «до стабілізації ситуації в Криму». У рішенні суду зазначалось, що «хоч музейні експонати походять із Криму і в цьому сенсі також можуть розглядатися як спадщина Криму, вони є частиною культурної спадщини України, оскільки остання існує як незалежна держава з 1991 р. Музейні експонати належать Музейному фонду держави Україна». На подані російською стороною апеляції усі суди вищої інстанції Нідерландів підтвердили раніше ухвалене рішення, і в листопаді 2023 р. скарби повернулися в Україну.

На жаль, наведений приклад є непоодиноким випадком, коли на національну спадщину України претендує окупант, посиляючись як на аргумент то на спільну радянську минувшину, то на волю «народу Криму», а то й просто на «право переможця». Вочевидь в основі аргументів російської та української сторін лежать різні світоглядні парадигми. Інакше кажучи, без вирішення загальних питань неможливе вирішення питань конкретних.

Мета статті полягає в описі основних підходів до управління культурною спадщиною в Україні відповідно до колоніальної, етно-

центристської та етатистської парадигм.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Питання управління культурною спадщиною України знаходилися в центрі уваги В. Акуленко [1], Ю. Богущького [3], С. Кота [8], А. Кравченко [9], Т. Мазур [13], О. Рішняка [16], О. Усенко [20] та ін. Проблема розробки теоретико-методологічного апарату сучасного українознавства знайшла своє віддзеркалення, зокрема, в працях Т. Бевз [2], І. та С. Грабовських [4], Я. Калакури [6], В. Крисаченка [10; 11], Ю. Фігурного, О. Шакурової [21], В. Чернеця, Р. Додоньова [22], О. Чиркова [23], В. Ятченка [24]. Еволюцію української національної ідеї, з якою корелюється стратегія управління національною культурною спадщиною, включаючи романтичний, оборонний, наступальний, конкурентний етапи, прослідковував О. Доній [19].

Методика дослідження. Методологічною особливістю нашого дослідження є звернення до концептів «парадигма» та «гранд-нарратив», що отримали розповсюдження в сучасній гуманітаристиці. Так, відомий ще з античності термін «парадигма» (від грецьк. *παράδειγμα* – зразок, приклад) був використаний американським істориком математики Томасом Куном для опису динаміки науки. У більш широкому значенні парадигмою називається сукупність загальнотеоретичних, філософських підстав розвитку культури. В нашому випадку – управління культурною спадщиною – під парадигмою слід розуміти базову систему понять, принципів, уявлень та цінностей, що притаманні певному етапу історії [17].

Наскрізним стрижнем парадигми, що забезпечує її цілісність та змістову спадкоємність, є гранд-нарратив. Цей

концепт було введено в науковий обіг П. Рікером, який розумів під ним універсальну систему понять, знаків, символів, спрямовану на створення єдиного типу описів. У постмодерністській методології під гранд-нарративом (як варіант – метанаратив) маються на увазі оповідання про загальну історію людства в особливому форматі, найчастіше – про «історію зі щасливим кінцем». Конкретними прикладами гранд-нарративів є, зокрема, християнська легенда про всесвітню історію, наприкінці якої – друге пришестя Ісуса Христа і Страшний суд; гегелівський нарратив про діалектику Абсолютного Духу, що охоплює самого себе, тобто абсолютну істину; марксистське уявлення про всесвітню історію з фіналом – комунізмом; нарратив про Модерн як про ідеал, до якого нібито спрямована вся людська історія і до якого потрібно привести всі раси, народи, нації. Постмодерністи критично ставилися до гранд-нарративів, протиставляючи їм «маленькі оповідання». У такий спосіб вони намагалися застерегти людство від рецидивів тоталітаризму. Акцентуючи увагу на негативному історичному досвіді ХХ ст., постмодерністи прагнули підготувати суспільство до відмови від моноідеології, до плюральності світоглядних позицій.

Залежно від визнання чи невизнання панівних гранд-нарративів в історії України можна виокремити три конкуруючих парадигми розуміння сутності та відповідно три стратегії управління культурною спадщиною: колоніальна, етноцентрична, етатистська. Вказані парадигми є продуктом тривалої творчості істориків, соціальних філософів, ідеологів та інших дослідників. Від того, до якої парадигми належить той чи інший

суб'єкт, залежить і вирішення ним питання ідентифікації того чи іншого об'єкта культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. На початку 90-х років минулого століття, коли внаслідок розпаду СРСР нові незалежні держави почали ділити спільну культурну спадщину, різні країни підходили до цього з різних світоглядно-методологічних позицій. Наприклад, країни Балтії принципово відмежувалися від усього радянського, проголосили себе спадкоємцями Латвії, Литви та Естонії, що існували до 1940 р. і були окуповані СРСР за пактом Молотова–Ріббентропа.

Колишні соціалістичні республіки Центральної Азії більш лояльно підійшли до оцінок радянського періоду своєї історії. Ймовірно, цьому сприяв той факт, що стародавня і багата культурна спадщина відповідних народів століттями розпорозувалась між численними імперіями, а вирішальний етап їх націогенези прийшов саме на радянські часи. До того туркмени, узбеки, киргизи і таджики не мали своєї державності, принаймні в таких кордонах і в такому вигляді. Древні культури, але молоді нації не могли дозволити собі цілковито відкинути радянську спадщину без ризику залишитися взагалі без неї. В ХХІ ст. панівним стає т. зв. постколоніальний дискурс, згідно з яким Радянський Союз був лише «останньою імперією», вихід зі складу якої відкрив перед країнами Центральної Азії широкі перспективи розвитку автентичних культур, у тому числі в межах ісламу і пантюркізму.

Деяко іншого підходу дотримувалися у Росії, яка проголосила себе офіційною спадкоємницею навіть не РСФСР, а всього Радянського Союзу. Після ельцинських демократичних реформ і

нетривалих спроб розбудови власного громадянського суспільства москва все швидше і рішучіше занурювалась у безодню неоімперіалізму. Часто створена представниками нетитульних народів «велика російська культура» розглядалась як світове надбання, поширеною стала практика крадіжки інтелектуальної власності, тобто проголошення «російськими» чужих винаходів і культурних досягнень. Зробивши ставку на відродження імперії, кремль почав з експансії на культурному фронті. Білорусь, Вірменія, Казахстан до останнього часу демонстрували лояльність подібним планам, хоч і тут намітились відцентрові геополітичні зсуви.

Охарактеризувати ставлення до власної культурної спадщини в Україні, Грузії, Молдові та Азербайджані однозначно складно вже тому, що ставлення до радянської минувшини – цього «наріжного каменя» всієї пострадянської ідеології – неодноразово змінювалось протягом останніх тридцяти років. Специфікою названих країн є існування в них власної державності ще до проголошення радянської влади і включення до складу СРСР. Тобто націєтворчі процеси були штучно перервані на досить високому рівні їх розвитку, а унікальна національна спадщина розчинилася в загальносоюзному «казані». Після 1991 р. в Україні почали з юридичних претензій на частку «союзної спадщини», а завершили кампанією з декомунізації і радикальним поворотом «геть від Москви». До цього слід додати, що зовнішні культурні зв'язки Азербайджану з Туреччиною, Молдови з Румунією, євроінтеграційні прагнення України і Тбілісі суттєво впливають на ступінь дистанціювання від усього радянського. За цих умов нагальною є потреба в

усвідомленні – з урахуванням динаміки політико-ідеологічних процесів – світоглядно-методологічних парадигм управління культурною спадщиною.

В Україні відносно довго зберігалася ціннісна інерція, і логіка колоніальної парадигми переважала над усвідомленням національних інтересів. Її протилежністю, свого роду антиподом, була етноцентрична парадигма, що центрувала історичний дискурс навколо ідеї нації та власної незалежної держави.

Колоніальна парадигма виникла внаслідок насадження т. зв. «колоніального дискурсу», відповідно до якого український народ неспроможний на створення власної держави і є лише «етнографічним матеріалом» Російської імперії. Цей дискурс виник наприкінці XVIII – у XIX ст. завдяки старанням офіційних російських історіографів – М. Карамзіна, С. Соловйова, В. Ключевського. Історію, як відомо, пише переможець. Тому історія українських земель була інкорпорована в загальну історію росії, ранній, домосковський, період якої подавався лише як етап цивілізаційної естафети, яку москва через Київ отримала від Візантії. Сама ж Україна начебто розчинялась серед численних «окраїн», що увійшли до складу імперії. Метрополія-Московія асимілювала провінції-колонії, позбавивши їх права не лише на державність, а й на власну історико-культурну спадщину. Усе історичне надбання України-Русі, включаючи матеріальні пам'ятки та нематеріальну культуру, проголошувалось спадщиною російською.

Для підтримання «колоніального дискурсу» були сконструйовані численні міфи, що набули розповсюдження та продовжують існувати і в

наші дні. Серед них можна згадати такі:

– про давньоруську народність, з якої пішли великороси, малороси та білоруси – три гілки єдиного російського народу. Теза про «один народ» активно використовується неоімперськими колами сучасної рф для виправдання своїх територіальних претензій. При цьому не згадується ані про початкову периферійність Московії, заснованої київським князем Юрієм Долгоруким, ані про четвертий східнослов'янський етнос – новгородців, – знищений Іваном Грозним;

– про шапку Мономаха, якою коронували московських царів, що начебто була подарована візантійським імператором Костянтином IX своєму онукові Володимирі Мономаху. Прикрашена хрестом, золота шапка символізувала спадкоємність православної імперії і сприяла легітимізації влади московських царів. Насправді ж шапка мала східне походження і являла собою тубетейку, яку, за однією з версій, татарський хан Узбек у XIV ст. подарував Юрію Даниловичу як весільний подарунок: московський князь одружився з донькою хана;

– про «святість» князя Олександра Невського, який свідомо пішов на союз з монголами заради збереження віри православної. Його постать протиставляється «зраднику» Данилу Галицькому, який прийняв корону від Римського папи. В дійсності ж Олександр Невський використовував Орду для зміцнення власного деспотизму. Він поширив владу хана на Новгородську землю, яка до того завойована не була;

– про топонім «Україна», що походить не від слова «край», а від однокореневого «окраина», тобто околиця, периферія, маргінес;

– про формулу монаха Філофея «Москва – третій Рим», тобто світовий центр святості та благочестя;

– про зміст унії України з московським царем у середині XVII ст. («Переяславська рада»), за якою начебто Україна втрачає всі права і вольності;

– про «неісторичність» українців, їхню принципову нездатність до державної організації суспільного буття. Раз за разом знищуючи найменші виступи українців на шляху до самоорганізації, кремль цинічно звинувачував їх самих у провалі таких спроб. Сучасна версія такого міфу була висловлена путіним: «Україну створив Ленін». Мовляв, волюнтаристський помилковий крок вождя світового пролетаріату може бути виправлений.

Перелік подібних псевдоісторичних міфів може бути продовжений. Міфотворців зовсім не бентежать суперечності колоніального дискурсу, бо вони орієнтуються на поверховий, емоційний рівень свідомості пересічних громадян з неформованим критичним мисленням, і, навпаки, – зовсім не розраховані на серйозний історичний аналіз.

Згідно із закономірностями наукової революції, за Т. Куном, перехід до нової парадигми передбачає накопичення винятків з правил, аномалій та патологій, що підривають віру науковців у здатність старої парадигми ефективно пояснювати процеси та явища наявними засобами. Численні артефакти минулих епох, багата матеріальна і духовна спадщина України породжували у дослідників сумніви в адекватності створеної російськими історіографами «картини світу». Занадто велика кількість історичних свідчень не вписувалися в тезу про неповноцінність та другорядність

українців. Тому поступово в надрах старого світобачення зародився та визрів новий погляд на історію, згідно з яким український етнос еволюціонує у напрямку нації.

Етноцентристська парадигма, що змінює парадигму колоніальну, ґрунтується на альтернативному історичному дискурсі, який обертається навколо головної ідеї створення власного українського гранд-нарративу. Вже понад два століття українські історики намагалися розробити державницький гранд-нарратив, відповідно до якого всі події етнічної історії впорядковувалися навколо ідеї створення власної національної держави. Початок цього процесу сягає «Історії русів» (орієнтовно – кінець XVIII ст.), в якій анонімний автор намагається поєднати лояльність до імперії з прагненням українців відстоювати свої вольності. Століття потому М. Грушевський реалізував задум побудови українського гранд-нарративу в своїй багатотомній праці «Історія України-Руси». Етнічні українці, поділені між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською, – виборювали невід’ємне право жити разом у єдиній національній державі. Етноцентристська версія історії знайшла своє продовження в творах Миколи Аркаса, Дмитра Дорошенка, Олександри Єфименко, Наталії Полонської-Василенко, Ореста Субтельного та ін.

Відповідно до етноцентричної настанови свідомі українці, які наближали незалежність, проголошувались героями, неукраїнці, які цьому заважали, – злочинцями, а несвідомий український народ – жертвою. Етноцентристська парадигма української історії підпадає під предмет вивчення віктимології – настільки трагічними були її окремі сторінки,

що їх неможливо «читати без брому». Якщо колоніальна парадигма поклала відповідальність за відсутність в українців власної держави на самих українців, то протилежна їй етноцентрична парадигма вважала відповідальними сусідів: «Усі люди – твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жида – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас». Гасло М. Міхновського «Україна для українців» на довгі роки визначило, зокрема, напрямок пошуку критеріїв ідентифікації об’єктів культурної спадщини. Останні вважалися «українськими» лише за умов, якщо були створені етнічними українцями.

Водночас не можна не брати до уваги, що значна частина національної культурної спадщини України була створена представниками інших етносів. Існує чимало прикладів того, як етнічні українці в «додержавний період» своєї історії творили во славу Росії, Польщі, Угорщини, і, навпаки, – культурне надбання України створювалось іноземцями. Тому питання ідентичності культурної спадщини є предметом дискусій культурологів, етнологів, істориків і часто набувають надмірної емоційності, оскільки заторкують почуття національної гідності. Зокрема, точаться суперечки навколо «українськості» М. Бердяєва, В. Вернадського, М. Гоголя, М. Ковалевського, С. Корольова, А. Кримського, К. Малевича, І. Мечникова, С. Прокоф’єва, І. Рєпіна, І. Сікорського і десятків інших діячів культури, науки, мистецтва. Розробляються системи критеріїв, що допомагають відрізнити «своїх» від «чужих» і включають у себе етнічне походження, національність батьків, «чистоту крові», місце народження, материнську мову, місце проживання, роботи та твор

чості, самосвідомість того чи того діяча.

Процес подібної ідентифікації культурної спадщини та її творців є нормальним і перманентним явищем переусвідомлення нацією свого минулого. Інша справа, що в Україні диференціація спадщини на «свою» та «чужу» значно підсилювалась через зовнішні маніпулятивні впливи. За цих умов дискусії науковців перетворюються на справжні «війни ідентичностей» з росією. При цьому на боці останньої виступають й українці, які готові «подарувати» опоненту того чи того діяча на підставі його окремого висловлювання чи факту з біографії, що свідчить про його зв'язок із росією. З легкої руки таких псевдопатріотів національна історико-культурна спадщина буквально «тане на очах». Характерно, що раціональні аргументи в таких дискусіях приймаються до уваги лише у випадку, якщо вони грають на користь «свого» табору; критичне мислення поступається міркуванням політичної доцільності. У такий спосіб українцям штучно нав'язується комплекс неповноцінності, другорядності, відсталості, нездатності до справжньої культуротворчості, так званої «шароварщини».

З появою на мапі світу незалежної української держави етноцентрична парадигма виявляє свої очевидні обмеження. Спрямований на єдину мету – розбудову власної національної держави, – етноцентризм не здатний відповісти на питання: «Що далі?». Адепти М. Міхновського настільки звикли до вузьких концептуальних рамок «українського світу», що неспроможні моделювати ситуацію, де поліетнічна українська нація є рівноправним суб'єктом світової історії. Подібно до того, як «канула в Лету» колоніальна парадигма, має відійти в минуле

й етноцентрична парадигма, звільнивши місце ширшому розумінню, що ґрунтується на визнанні існування української нації із власною демократичною державою європейського зразка, розвиненим громадянським суспільством з ідеалами свободи і гідності, багатою історико-культурною спадщиною.

Позначимо цю нову парадигму як етатичну (від франц. Etat – держава), громадянську чи постнаціональну. В її основі лежить теза про те, що націю складають усі громадяни, незалежно від етнічного походження. В історії права за терміном «етатизм» закріпилося чимало негативних конотацій, пов'язаних з крайнощами авторитаризму і тоталітаризму. Втім соціальний світ є більш складним, ніж «чисті» умоглядні моделі та побудовані на їх основі ідеології. Саме усвідомлення спільного громадянства дає можливість етнічним українцям, кримським татарам, євреям, болгарам, грекам, вірменам, німцям, угорцям і багатьом іншим етносам жити в єдиній державі. Третина президентів України не є етнічними українцями, а громадяни України російського походження в лавах ЗСУ захищають свою Батьківщину від російського агресора так само, як і представники інших етносів.

Як зазначав О. Доній у книзі «Трансформація української національної ідеї», «доведеться сприйняти, що всі культури, які творилися в нас і які належали до російської, польської, угорської, єврейської, австрійської та інших спільнот, – це наша, українська, культура. Відповідно усі їхні носії – наші. Саме за таким алгоритмом працюють сильні нації – вони максимально залучають до себе інших особистостей, іноді не лише реальних, а й навіть міфічних (як галльські

персонажі французького кіно)... Тож збільшуй, а не зменшуй історичний пантеон!» [19, с. 94].

Етатична парадигма ґрунтується на постмодерністській методології, що критикує гранд-наративи і намагається підготувати суспільство до відмови від моноідеології, до плюральності світоглядних позицій, наголошуючи на негативних наслідках тотальних ідеологій, що мали прояви в історії. Плюралізм культурних цінностей в межах однієї держави не означає автоматичної загрози існуванню останньої.

У міжнародному праві вже давно визначені критерії, за якими ідентифікуються об'єкти історико-культурної спадщини. Зокрема, згідно з Конвенцією ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (Париж, 1970), за державою зберігаються права на культурну спадщину, якщо відповідні цінності були вироблені громадянами цієї держави, знайдені на території цієї держави або виявлені археологічними, етнологічними чи природничо-науковими експедиціями, організованими компетентними органами влади цієї держави.

Останній пункт значно розширює обсяги пам'яток історико-культурної спадщини України, виводячи їх за межі етноцентричної парадигми. Попри спроби нав'язати «звужене» тлумачення цього терміна, обмежуючи його обсяг лише цінностями, виробленими суто етнічними українцями, до національної варто зараховувати всю сукупність матеріальної та нематеріальної спадщини, виробленої або знайденої на території України. Тобто нормам міжнародного

права не суперечать зарахування до спадщини українського народу артефактів трипільців, кіммерійців, скіфів, сарматів, численних кочових народів Причорноморського Степу тощо.

За логікою ЮНЕСКО, кожен народ робить свій внесок не лише в етнічну, а й у загальносвітову культуру. Чудовою ілюстрацією такої тези є часопис «Ї» (гол. ред. – Тарас Возняк), який розповідає про ті сторінки українського культурного життя, що виходять за межі етноцентризму. Зокрема, йдеться про Бруно Шульца, Леопольда фон Захера-Мазоха, Франца Ксавера Вольфганга Моцарта, чиє життя і творчість пов'язані зі Львовом, та ін.

Отже, ідентифікація історико-культурної спадщини не залишається константою ані в просторово-політичному, ані в хронологічному вимірах. Це швидше процес, а не стан, і процесуальна сутність вимагає виокремлення певних етапів, стадій, фазисів розгортання явища, що досліджується.

Висновки. Процес управління культурною спадщиною має ґрунтуватися на широких світоглядно-філософських уявленнях про історичний розвиток України. З трьох парадигм управління історико-культурною спадщиною – колоніальної, етноцентричної та етатистської – перша остаточно відійшла в минуле, зберігаючись хіба що у хворій свідомості російських неоімперців.

Етноцентрична та етатична парадигми сьогодні співіснують у вітчизняному гуманітарному просторі та конкурують між собою. Ця конкуренція є наслідком зіткнення двох суперечливих тенденцій, одна з яких орієнтована на традиціоналістські, а друга – на універсалістські цінності. Відповідно перший

підхід передбачає суворий відбір претендентів на визнання як «українських» творців культурної спадщини, заснований на принципах етнічної чистоти, мовної досконалості, незалученості до імперсько-радянсько-російського наративу. Другий підхід відштовхується від міжнародних норм, постмодерністської методології плюральності і необхідності розширення історичного пантеону.

Загальносвітова тенденція відмови від гранд-наративів передбачає поступовий перехід до постнаціональних цінностей з «широким» підходом до ідентичності культурної спадщини.

Військова агресія з боку росії загальмувала в Україні вказаний перехід і тимчасово підсилила позиції прихильників етноцентричної парадигми, повернувшись в умовах війни до виявлення «своїх» та «чужих». Водночас етатична парадигма є свідченням не слабкості, а сили нації, і саме на ній має ґрунтуватися управління культурною спадщиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2003. № 4. С. 52–61.
2. Бевз Т. А. Концептуалізація ідентичності українства в офіційному дискурсі. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 31–46.
3. Богущкий Ю. Актуальні проблеми культурно-історичної спадщини: філософсько-теоретичний аспект. *Державна історична бібліотека України: історія, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., приуроченої до 70-річчя заснування Держ. іст. б-ки України, 24–25 верес. 2009 р. / ред. кол.: А. В. Скорохватова, Л. П. Вовк, О. А. Гриценко та ін. Київ, 2009. С. 11–15.
4. Грабовська І., Грабовський С. До філософських підстав осмислення проблеми суб'єктності України. Концепція Олександра Кульчицького. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С. 143–158.
5. Денисенко Г., Денисенко О. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2014_1/19.pdf (дата звернення: 19.05.2024).
6. Калакура Я. С. Формування цивілізаційної ідентичності українства: міждисциплінарний дискурс. *Українознавство*. 2021. № 1 (78). С. 12–28.
7. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (Про приєднання до Конвенції див. Закон № 132-VI (132-17) від 06.03.2008). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 19.05.2024).
8. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.
9. Kravchenko A., Kuzymenko I., Husieva N., Krasilnikova O. Crime against memory or cultural genocide? On the destruction of the cultural heritage of ukraine during russian aggression in the XXI century. *European Journal of Transformation Studies*. 2022. V. 120. No. 2. P. 206–234.
10. Крисаченко В. С. Національний характер України: генеза, сутність, випробування, державна суб'єктність. *Українознавство*. 2022. № 3 (84). С. 27–50.
11. Крисаченко В. С. Національні цінності України: сутність, розмаїття, консолідаційний потенціал. *Українознавство*. 2022. № 1 (82). С. 28–50.
12. Купрійчук В. М. Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. *Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти*: монографія / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін.; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ: НАДУ, 2018. С. 78–106.
13. Мазур Т. В. Імплементация міжнародно-правових норм щодо захисту

культурних цінностей у випадку збройних конфліктів у законодавство України. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса, 2019. Вип. 4/3. С. 152–156.

14. Пилипів В. Концепція культурної ідентичності в контексті історії культури постмодерного світу. *Український історичний журнал*. 2020. Число 1. С. 172–180.

15. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.

16. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 159–174.

17. Рогач О. Я., Белов Д. М. Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 37–42.

18. «Скіфське золото» має повернутись в Україну. Рішення апеляції в Амстердамі. 26 жовтня 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59048952>

19. Трансформація української національної ідеї / упор. О. Доній. Київ: Наш формат, 2019. 464 с.

20. Усенко О. Формування системи спеціального законодавства у сфері охорони культурної спадщини. *Вісник прокуратури*. 2009. № 4. С. 78–84.

21. Фігурний Ю. С., Шакурова О. В. Етнокультурний розвиток українського соціуму в умовах реваншизму росії щодо України у кінці ХХ – на початку ХХІ століття: періодизація та аналіз. *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 170–186.

22. Чернець В. Г., Додонов Р. О. Захист культурної спадщини в умовах повномасштабної російсько-української війни: уроки і перспективи. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства*. 2023. Вип. 1. С. 47–61.

23. Чирков О. А. Концепція етнокультурного розвитку українського суспільства (1991–2022) у контексті ескалації

російсько-української війни. *Українознавство*. 2022. № 2 (83). С. 8–25.

24. Ятченко В. Ф. Метафізичні грані російської суспільної свідомості в російській філософії й публіцистиці початку ХХ ст. *Українознавство*. 2022. № 4 (85). С. 8–18.

REFERENCES

1. AKULENKO, V. (2013). Terms as Boundaries of International Legal Concepts "Restitution" and "Restitution of Cultural Values". *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva* (Proceedings of the Center for Monument Studies), Issue 24, pp. 284–295. [in Ukr.]

2. BEVZ, T. (2021). Conceptualization of Ukrainian Identity in the Official Discourse. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4 (81), pp. 31–46 [in Ukr.]

3. BOHUTSKYI, Yu. (2009). Actual Problems of Cultural and Historical Heritage: Philosophical and Theoretical Aspect. *State Historical Library of Ukraine State Historical Library of Ukraine: History, Modernity, Future*. Materials of International Scientific and Practical Conference, Dedicated to the 70th Anniversary of the Founding, September 24–25. pp. 11–15. [in Ukr.]

4. HRABOVSKA, I., HRABOVSKYI, S. (2023). Philosophical Foundations of the Understanding of the Problem of Ukraine's Subjectivity. The Concept of Oleksandr Kulchyt'skyi. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 3 (88), pp. 143–158 [in Ukr.]

5. DENYSENKO H., DENYSENKO, O. (2014). *Cultural Peritage of Ukraine in the Formation of the Historical Memory of the People*. [online] Available at: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2014_1/19.pdf [Accessed 19 May 2024]. [in Ukr.]

6. KALAKURA, Ya. (2021). Formation of Ukrainian Civilizational Identity: An Interdisciplinary Discourse. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1 (78), pp. 12–28 [in Ukr.]

7. *Convention on the Protection of Intangible Cultural Heritage (On Accession to the Convention, see Law N 132-VI (132-17) as of 03/06/2008)*. [online] Available at: <https://>

zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text [Accessed: 19 May 2024]. [in Ukr.]

8. KOT, S. (2020). *Return and Restitution of Cultural Values in the Political and Cultural Life of Ukraine (20th – Early 21st Centuries)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 1020 p. [in Ukr.]
9. KRAVCHENKO, A., KYZYMENKO, I., HUSIEVA, N., KRASILNIKOVA, O. (2022). Crime Against Memory or Cultural Genocide? On the Destruction of the Cultural Heritage of Ukraine During Russian Aggression in the XXI-Century. *European Journal of Transformation Studies*. V. 120, No. 2, pp. 206–234. [in Eng.]
10. KRYSACHENKO, V. (2022). The National Character of Ukraine: Genesis, Essence, Testing, State Subjectivity. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 3 (84), pp. 27–50 [in Ukr.]
11. KRYSACHENKO, V. (2022). National Values of Ukraine: Essence, Diversity, Consolidation Potential. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 1 (82), pp. 28–50 [in Ukr.]
12. KUPRIYCHUK V. (2018). *The Role of National Cultural Heritage in the Formation of Ukrainian Identity. In: Formation of Ukrainian Identity in the Conditions of Modern Challenges: Theoretical and Political Aspects: A Monograph*. Ed. V.P. Troshchynsky. Kyiv: NASU. pp. 78–106 [in Ukr.]
13. MAZUR, T. (2019). Implementation of International Legal Norms Regarding the Protection of Cultural Values in the Event of Armed Conflicts in the Legislation of Ukraine. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys (South Ukrainian Legal Journal)*. Odesa. Issue 4/3, pp. 152–156. [in Ukr.]
14. PYLYPIV V. (2020). The Concept of Cultural Identity in the Context of the Cultural History of the Postmodern World. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*. No 1, pp. 172–180. [in Ukr.]
15. On the Protection of Cultural Heritage: Law of Ukraine dated June 8, 2000. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. No 39. Art. 333. [in Ukr.]
16. RISHNIAK, O. (2022). Cultural Heritage in Military Conflict: International Experience of the Second Half of the 20th – Beginning of the 21st Century and Ukrainian Reality. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*, No 4, pp. 159–174. [in Ukr.]
17. ROGACH O., BELOV D. (2022). The Category of 'Paradigm' in Modern Conditions of Functioning of the Ukrainian State: Theoretical Foundations. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo (Analytical and Comparative Jurisprudence)*. No 1. Pp. 37–42. [in Ukr.]
18. "Scythian Gold" Should Return to Ukraine. *Appeal Decision in Amsterdam*. October 26, 2021. [online] Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59048952> [Accessed: 19.05.2024] [in Ukr.]
19. DONII, O., ed. (2019). *Transformation of the Ukrainian National Idea*. Kyiv: Nash format. 464 p. [in Ukr.]
20. USENKO, O. (2009). Formation of a System of Special Legislation in the Field of Cultural Heritage Protection. *Visnyk prokuratury (Bulletin of the Prosecutor's Office)*, № 4, pp. 78–84. [in Ukr.]
21. FIIHURNI, Yu., SHAKUROVA, O. (2023). Ethno-Cultural Development of Ukrainian Society in the Conditions of Russian Revanchism towards Ukraine at the End of the 20th – at the Beginning of the 21st Century: Periodization and Analysis. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 1 (86), pp.170–186. [in Ukr.]
22. CHERNETS, V., DODONOV, R. (2023). Protection of Cultural Heritage in the Conditions of a Full-Scale Russian-Ukrainian War: Lessons and Perspectives. *Visnyk naukovodoslidnogo instytutu ukrainoznavstva. (Bulletin of the Research Institute of Ukrainian Studies)*. No. 1, pp. 47–61. [in Ukr.]
23. Chyrkov, O. (2022). The Concept of Ethnocultural Development of Ukrainian Society (1991—2022) in the Context of the Escalation of the Russian-Ukrainian War. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 2 (83), pp. 8–25. [in Ukr.]
24. YATCHENKO, V. (2022). Metaphysical Aspects of Russian Social Consciousness

in Russian Philosophy and Publicity of the beginning of the 20th Century. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4 (85), pp. 8–18. [in Ukr.]

Процес управління культурною спадщиною має ґрунтуватися на широких світоглядно-філософських уявленнях про історичний розвиток України. З трьох парадигм управління історико-культурною спадщиною - колоніальної, етноцентричної та етатистської - перша остаточно відійшла в минуле, зберігаючись хіба що у хворій свідомості російських неоімперців.

Етноцентрична та етатична парадигми сьогодні співіснують у вітчизняному гуманітарному просторі та конкурують між собою. Ця конкуренція є наслідком зіткнення двох суперечливих тенденцій, одна з яких орієнтована на традиціоналістські, а друга - на універсалістські цінності.